

АДАБИЙ МАКТУБЛАР ВА УЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ-ТИПОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

Ахмедова Шоира Нематовна

Филология фанлари доктори, профессор

Бухоро давлат университети

Бухоро, Ўзбекистон

<https://orcid.org/0000-0001-5781-8549>

АННОТАЦИЯ

Мактублар инсоний мулоқотнинг ихчам ва таъсирчан шаклларида биридир. Уларда хат ёзувчи билан бирга хатни олувчининг қалби, қайфияти, орзу-умидлари, армонлари акс этади. Инсонлар ўртасидаги шахсий хатлар алоқа воситаси сифатида қўринса, адабиётдаги, танқидчиликдаги хатлар алоҳида бир жанр ҳисобланадики, ижодкорлар лабораториясига киришга қалит вазифасини ўтовчи уларнинг хатлари табиатини, турли шаклларини ўрганиш долзарб вазифалардан ҳисобланади. Мазкур мақолада адабиёт ва адабий танқидчиликдаги мактублар ва унинг буюк шоирлар Алишер Навоий ва А.С.Пушкин, Ғафур Ғулум ва Н.Гумилёв ижодидаги ўрни ҳақида фикр юритилади. Мактублар ижодкорлар биографиясини ўрганишда, ижод лабораториясига киришда муҳим роль ўйнаши, уларнинг ижодий-маънавий қиёфасини очиб беришда муҳим манба эканлиги очиб берилган. Адабий мактублар нафақат ёзувчи ва мунаққидларнинг ҳаёти ва ижодини, балки муайян асарнинг ёзилган даврини, тарихини, ёзилиш сабабларини, сирларини ҳам барча зиддиятлари билан ўрганишда қимматли манба бўлиб хизмат қилади. Шу боис мақолада ўзбек ва рус ёзувчиларининг айрим мактублари қиёсий-типологик йўсинда тадқиқ этилди.

KALIT SOʻZLAR

Мактуб, адабий танқид, шоир, ижод, ёзувчи хати, бадий таафқур, мурожаат, адреслилик.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПИСЬМА И ИХ СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Ахмедова Шоира Нематовна

Доктор филологических наук, профессор

Бухарский государственный университет

Бухара, Узбекистан

<https://orcid.org/0000-0001-5781-8549>

АННОТАЦИЯ

Письма — одна из наиболее лаконичных и эффективных форм человеческого общения. Вместе с автором письма в них отражаются сердце, настроение, надежды и мечты получателя. Если личные письма между людьми рассматриваются как средство общения, то письма в литературе и критике считаются отдельным жанром, и изучение характера и различных форм их писем, что является ключом к поступлению в лабораторию творцов, является одним из неотложных задач. В данной статье рассматриваются письма в литературе и литературоведении и их место в творчестве великих поэтов Алишера Навои и А.С. Пушкина, Гафура Гулама и Н. Гумилева. Выявлено, что письма играют важную роль в изучении биографии творцов, поступающих в творческую лабораторию, и являются важным источником раскрытия их творческого и духовного образа. Литературные письма служат ценным ресурсом для изучения не

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Письмо, литературная критика, поэт, творчество, письмо писателя, художественная мысль, обращение, обращение.

только жизни и творчества писателей и критиков, но и периода написания, истории, причин написания, тайн со всеми их противоречиями. Поэтому в статье сравнительно-типологическим путем изучены некоторые письма узбекских и русских писателей.

LITERARY LETTERS AND THEIR COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS

Akhmedova Shaira Nematovna

*Doctor of philological sciences, professor
Bukhara State University
Bukhara, Uzbekistan*

<https://orcid.org/0000-0001-5781-8549>

ABSTRACT

Letters are one of the most concise and effective forms of human communication. Together with the writer of the letter, the heart, mood, hopes, and dreams of the receiver are reflected in them. If personal letters between people are seen as a means of communication, then letters in literature and criticism are considered a separate genre, and studying the nature and different forms of their letters, which is the key to entering the laboratory of creators, is one of the urgent tasks. This article examines letters in literature and literary criticism and their place in the works of the great poets Alisher Navoi, A.S. Pushkin, Gafur Gulam and N. Gumilyov. It has been revealed that letters play an important role in studying the biography of creators entering the creative laboratory and are an important source of revealing their creative and spiritual image. Literary letters serve as a valuable resource for studying not only the lives and works of writers and critics, but also the period of writing, the history, the reasons for writing, and the mysteries with all their contradictions. Therefore, in the article, some letters of Uzbek and Russian writers are studied in a comparative-typological way.

KEY WORDS

Letter, literary criticism, poet, creativity, writer's letter, artistic thought, appeal, address.

КИРИШ

Адабий-танқиддаги мактуб жанрининг намуналарини ўрганиш ёзувчи ва шоирлар, мунаққидлар ижодидаги услубий ўзига хосликларни тадқиқ этишда катта ёрдам бериши, шубҳасиз. Чунки адабий-танқиддаги мактуб танқидчиликнинг бошқа жанрларига қараганда, масалан, тақриздан кўра ёзувчи билан танқидчининг, умуман олганда, хат ёзувчи ижодкор билан хат олувчи ижодкор, китобхон ёки танқидчининг ўзаро яқинлик ришталарини намоён этади. Энг муҳими, адабий мактубларда Адабиёт, ижод сирлари, санъат намуналари бўлган бадий асарлар каби адабий муаммолар ҳақида фикр юритилади. Бу эса китобхонни Адабиёт деб аталмиш гўзаллик дунёси сари яқинлаштиради, унинг бадий дидини ўстиришга қўмак беради. Мактуб, хат, нома инсоннинг бир-бирига дил розлари ифодасидир. Шу боис қадимдан хатга эътибор катта бўлган. Хатлар турлича мазмунда бўлиши мумкин, масалан, буюк шахслар, ёзувчи, танқидчиларнинг хатлари; шахсий, дўстона хатлар; ижтимоий, публицистик хатлар, адабий характердаги мактублар, расмий шахсларга йўлланган хатлар ва.х.к. Булар орасида адибларнинг мактублари ўзига хос хусусиятга эгалиги билан ажралиб туради. Адабиётга дахлдор мактублар бир неча хил тасниф қилинади, масалан:

1. Бадий хатлар: а) номалар. Академик Б.Валихўжаев 4 гуруҳга бўлиб ўрганади, нома сўзи билан келган асарларнинг ўзи ҳам жанр ва мақсад нуктаи назаридан хилма-хил бўлиб, уларни бир андаза билан ўлчаш, ҳаммасига доир бирор қоида чиқариш

мушкуллигини тўғри таъкидлаб ўтади (Валихўжаев Б., 1993,20); б) бадий асарлар ичидаги ошиқона мактублар

2. Адабий-танқидий мактублар. Бундай мактубларнинг ўзи ҳам бир неча кўринишларга эга. Шоир ва ёзувчиларнинг бир қанча мактублари шу силсилага мансубки, улардан баъзиларини таҳлилга тортамыз.

Ёзувчи хати мавзуси, йўналиши ва шакл хусусиятига кўра икки хил бўлади:

1. Ижтимоий, сиёсий, ахлоқий, адабий мавзуларда ёзилган мактублар. А.Навоий, Ойбек, Фитрат, Чўлпон, С.Айний, Ғ.Ғулом ва Л.Толстой, В.Г.Короленко, М.Горькийнинг мактублари, шунингдек, ёзувчилар, мунаққидларга ёзган хатларни шу турга киритиш мумкин.

2. Ёзувчининг муайян шахсларга қарата ёзган шахсий хатлари. Уларда бадий-фалсафий тафаккур асосий ўрин тутди.

Ёзувчининг муайян шахсларга қарата ёзган хатлари ижтимоий, бадий ва адабий қимматга эга бўлиб, адиб ўзи ҳаётлигида ва у оламдан ўтгандан кейин ҳам матбуотда эълон қилинаверилади. Бундай хатлар адабий шаклининг пишиқлиги, тафаккурнинг содда ва аниқлиги билан жанр такомиллашуви ва тараққиётига кучли таъсир кўрсатади. Шу сабабли ёзувчининг бундай хатларини бадий эпистоляр (иншо санъати) адабиёт намуналари деб юритишадик, уларни ҳам мазмунига, йўналишига кўра ажратиш зарурлиги яққол кўринади. “Адибларнинг мактублари уларнинг шахсияти ва ижоди, улар яшаган замон, муҳит, улар билан мулоқотда бўлган одамлар ҳақида маълумот берувчи муҳим манбадир. Айни чоқда, ёзувчи мактублари бадий адабиётга яқин турувчи, адабий тараққиёт тақозоси билан ўзининг шаклини ўзгартира боровчи бадий ижоднинг ўзига хос тури ҳамдир” (Ахмедова Ш., 2008.64). Бу фикрга қўшимча қилиб шунини айтиш мумкин: ёзувчиларнинг хатларини кимга ва нима муносабат билан ёзилганлигига, йўсини, мазмун-моҳиятига қараб тасниф этиш лозим.

АСОСИЙ ҚИСМ

Буюк ўзбек шоири Алишер Навоий хатга жуда катта эътибор билан қараб, уни кишилар орасидаги энг муҳим алоқа воситаларидан бири санаган эди. Навоий мактубни образли тарзда “ҳижрондаги шуъла, тириклик нишони” деб таърифлаган. Бу жанр, айниқса, Алишер Навоий ижодида ривожланишнинг янги босқичига кўтарилди. Буюк Навоий хатдан шакл сифатида ҳам фойдаланган. Унинг Сайид Ҳасан Ардашерга йўлланган шеърӣ мактуби маснавӣда битилган. “Фарҳод ва Ширин”даги Фарҳоднинг Ширинга, Шириннинг Фарҳодга йўллаган ишқӣ мактублари бу жанрнинг гўзал намуналари ҳисобланади. Асар қаҳрамонларининг мактублари рус шоири А.С.Пушкин ижодида ҳам учрайди. Масалан, “Евгений Онегин”да Татьянага мактуб, Татьянанинг Онегина мактуби фикримизга мисол бўла олади.

Буюк шоир Алишер Навоийнинг Самарқанд, Астробод ва бошқа шаҳарларда яшаб туриб, турли муносабат билан турли замондошларига ёзган насрий мактублари (“Муншаот”) буюк адибнинг турли вазиятдаги кайфиятини ҳаққоний акс эттирган тарихий ҳужжатлар сифатида ҳам ғоят аҳамиятлидир. Бошқача қилиб айтганда, “Навоийнинг ўзига хос реализми биринчи навбатда ана шу хатларда намоён бўлган” (Ғаниева С., 1977,4). Асардаги мактублар мазмун эътибори билан ғоятда

қимматли. Чунки уларнинг кўпчилиги Навоийнинг ҳаёти, ижодий ва ижтимоий-сиёсий фаолиятини ёритувчи бадиий лавҳалардир. Бир қатор мактубларда давлат ишлари ва юрт осойишталиги йўлида жон куйдираётган давлат арбобининг сиймоси намоён бўлса, баъзи мактубларда шоирнинг ижод жараёни акс этади; бир туркум хатлар давлатни идора этишга доир муҳим ҳужжат бўлса, яна бир хиллари табрик ва таъзия мазмунидagi номалардир.

А.Навоий ёзишманинг арабча “мактуб”, “руқъа”, “хат”, арабча-форсча “арзадошт”, форсча “нишон”, “нома” ва туркийча “битик” истилоҳларини қўллайди. “Муншоот”даги мактубларнинг ифода услуби ҳам турлича. Баъзи мактублар қисқа, содда ва рағбат услубда ёзилган бўлиб, мазмуни тушунарли, айрим мактублар эса, муаллифнинг мақсади аниқ бўлса ҳам, ғоятда бадиий сержило ва жимжимадор услубда ёзилган. Кўрам сўз ҳам иборалар билан зийнатланган. “Бир мактубки, саҳифасининг оқлиги ярали кўнгил жароҳатига малҳам бўлгиси ва бир номаки, қора ёзувининг нуқтасидан оқарган кўзга рағбанлик берувчи қорачиғ бўлгусидирким, бу хижрон дарди бечорасини айрилиқ дашти оворасини Ушбу хат билан муқаррам қилган экансиз-келиб тегди”(Навоий А., 2001, 65). Шу мисолнинг ўзиёқ ҳаётда ва ижодда хатни муҳим санаган Алишер Навоийнинг шахси-маданиятли, диди юксак, инсонга эътиборли мутафаккир шоир қиёфасида кўрсата олади.

Улуғ рус шоири А.С.Пушкин мактубларига эътибор қаратадиган бўлсак, адиб гарчанд тўлиқ ва қўлёзма ҳолатида 800 дан ортиқ хат ёзган бўлса-да, хат ёзишни унчалик ёқтирмаганини 1819 йил август ойининг бошларида Н.И. Кривцовга ёзган мактубида тан олади: “Мен хат ёзишни ёқтирмайман. Тил ва овоз бизнинг фикрларимиз учун етарли эмас - ва қалам жуда тўмтоқ, жуда секин - ёзиш суҳбат ўрнини боса олмайди”(Пушкин А., 1987, 10). Рус ва Ғарбий Европа адабиётида ёзувчи хати шакл жиҳатдан янада такомиллашди. Мактуб рус классик адабиётида кенг қўлланилган. Бу жанрнинг ёрқин намуналарини Пушкин ва Тургенев каби рус ёзувчилари ижодида яққол кўриш мумкин. А.С.Пушкиннинг дўстлари, мухлисларига ёзган хатларининг ўзи ҳам икки жилддан иборат. А.С.Пушкиннинг замондошларидан бири, таниқли рус танқидчиси П.В.Анненков улуғ шоир хатлари қимматли адабий далил эканлиги билан бирга уларда шоир образи ҳам акс этишини таъкидлаган эди. “Бу хатнинг яна бир қимматли томони шундаки, хат Пушкиннинг маънавий, гўзал образини чизади”(Пушкин А., 1987, 11).

Алишер Навоийнинг хатларида ҳам буюк шоирнинг шахсияти, руҳий олами, ғам ва ташвишлари, хурсандчилиги, ижодий муваффақияти, халқ тақдирига оид ўй-орзулари, дўстларига муносабати бевосита ёрқин акс этган. “Олижаноб ҳислар ва ўйлар билан тўла бу хатлар Навоийнинг инсоний қиёфаси, айниқса, унинг кишиларга меҳри ва дўстларга садоқати ҳақида ёрқин тасаввур беради”(Ғаниева С., 1981, 186). Мазкур хатларда Навоийнинг ватандан йироқда яшаб турган кезларда дўстлар билан дийдорлашувга мушток, она юрт ва элга соғинч ҳисси билан тўлган фарзанд қиёфасида гавдаланади.

“Пушкин ҳақида муҳокама юритиш мумкин бўлган бу бебаҳо манбада, – деб ёзади шу китобда яна бир тадқиқотчи, – кўз олдимизда Пушкин ҳар томонлама гавдаланади: Пушкин – шоир ва ёзувчи, Пушкин-адабий танқидчи, Пушкин – сиёсатчи, Пушкин – ҳозиржавоб, садоқатли дўст, Пушкин – вафодор эр ва ота, Пушкин-содиқ ва ғамхўр

ака. Пушкин-донишманд ва масъум хушчақчақ. Пушкин расмий ва юқори табақа вакиллари доирасида” (Пушкин А., 1987, 4). Ҳақиқатан ҳам Пушкининг икки жилддан иборат хатлари жамланган китобини ўқисак, бу фикрга тўла қўшилиш мумкин. Шу билан бирга бу хатларда шоирнинг руҳий-маънавий портрети яққол намоён бўлади.

Алишер Навоийнинг хатлари ҳам жижҳатидан унчалик кўп эмас. “Муншаот”да 103 та мактуб келтирилган, уларнинг кўпчилигининг мазмунидан кимга қаратилганини билиш мумкин. Пушкин хатларида эса аниқ адресат мавжуд. Бундан ташқари Пушкиннинг жуда кўп ижодкорларга ёзган мактублари борки, уларда кўпроқ бадиий ижод, асарларининг яратилиши, адабий жараён билан боғлиқ шоирнинг адабий-танқидий қарашлари акс этган. Масалан, Тургенев, Гнедич, Вяземский, Бестужев, Вульф ва бошқа кўплаб ижодкорларга ёзилган хатлар фикримизни тасдиқлайди. Масалан, Гнедичга ёзилган мактубдан: “Кўряписизми, “Кавказ асири”га бўлган оталик меҳри менинг кўзимни кўр қилмайди, лекин тан оламан, мен уни севаман, негадир; унда қалбимдаги шеърлар бор. Черкес қизим мен учун азиз, унинг севгиси қалбимни титратади. Албатта, шеърни черкес деб аташ яхшироқ бўлар эди - мен бу ҳақда ўйламаган эдим... Черкеслар, уларнинг урф-одатлари ва ахлоқлари менинг ҳикоямнинг энг катта ва энг яхши қисмини эгаллайди...”(<https://ru.wikiquote.org/wiki>).

Алишер Навоий ижодида адабий-танқидий руҳдаги мактублар жуда кам. Масалан, Навоий Ҳусайн Бойқарога ёзган мактубларида ўзининг шеърларини ҳам юбориб турган кўринади: “Буюрғон ғазаллардан тайёр бўлғонларни юборилди. Қолғонни дағи тугатиб, борур кишидин юборилгай”.

Яна бир мактубдан улуғ шоирнинг “Ҳазойинул-маоний”ни тузганлиги ва бу иш билан шуғулланган вақтлардаги аҳволи руҳияси маълум бўлади. Мактуб аввалида келтирилган рубоийлардан ва охиридаги жумладан у Ҳусайн Бойқарога ёзилганлигини аниқлаш мумкин. Навоий ўз шеърятини табиатда бўлгани каби, ҳаётда ҳам тўрт фасл мавжудлигига асосланиб, тўрт девонга ажратиб, уларга ном бергани ҳақида фикр юритади, мактубда девоннинг сарлавҳасини изохлаб шундай ёзади: ...Дағи мажмуиғаким, махлут битилиб турур, чун таъб ҳазойинидин ҳосил бўлғон маоний эрди- “Ҳазойинул- маоний” лақаб берилди” (Навоий А., 2001, 188). “Ҳазойинул-маоний”ни Навоий Мавлоно Соҳиб (Доро) орқали Ҳусайн Бойқарога, унинг “Олий мажлиси”га юборганини мактуб охирида қайд қилади (Навоий А., 2001, 188). Улуғ шоир бу хатларда замонасининг энг муҳим ижтимоий масалаларини ҳам талқин этади, шу билан бирга ўз ватанини севадиган, халқининг келажаги учун қайғуриб яшайдиган буюк ва маърифатли инсон сифатида намоён бўлади.

Фаранг мутафаккири Ж. Бюфоон “услугидан инсоннинг қандай эканлигини билса бўлади”,-деб ёзади. Рус ёзувчиси Д. Жуковский эса уни бошқача таржима қилади: “Услуг-бу инсондир”. Бу жиҳатдан Алишер Навоийнинг мактубларини кузатар эканмиз, унинг олижаноб қалби ҳар бир хатида, услубида кўриниб туради. Шарқ одоб-ахлоқига хос сертакаллуфлик, буюклик билан бирга, ғоят соддалик, одамийлик, катталарга таъзим, ёру дўстларга чексиз ҳурмат ва муҳаббат Навоий хатларининг асосий мотивларини белгилайди. Навоий хатларига хос яна бир хусусият шуки, у ўз фикрларини катъий буйруқ шаклида эмас, балки кўнгилга хуш ёкадиган даражада мулоимлик билан бамаслаҳат ифодалайди.

Бу хатлар улуғ шоирнинг шахсиятини, руҳий оламини, бошқача қилиб айтганда, маънавий-руҳий портретини ростгўйлик билан ифодалаганлиги жиҳатидан муҳим адабий, ижтимоий аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга вазнли наср билан мусажжаъ насрнинг биргаликда қўлланилиши мактубларда шоир ҳис-туйғуларининг баландлигини, унинг “фикрий ва ҳиссий оламини ифодаловчи восита” сифатида кўринадики, бу мактубларга жозоба ва юксак бадиийлик бағишлайди. Навоий хатларининг кўпчилиги “қуллуқ” (яъни таъзим қиламан) сўзлари билан бошланиб, охири ҳам юксак ҳурмат кўрсатишнинг намунаси бўлиб хизмат қилади: “Қуллуқ дуодин сўнгра арзадошт улким”, охири: “Рубъи маскунда ҳукмунгиз равон бўлсун ва рубъи маскун аҳлига адлингиздин амну Амон. Омин, ё раббил оламин”. Кўринадики, Навоий мактубларида шарқона маданият ва тафаккур устунлик қилади. Бу хатлар китобхонни ижодкор шахсияти ва сеҳрли бадиий ижод сирлари ҳақидаги хужжатлар сифатидагина қизиқтириб қолмай, услуб, шакл гўзаллиги жиҳатидан ҳам диққатга сазовордир.

Бу мактубларни рус шоири Пушкин мактублари билан қиёслайдиган бўлсак, уларнинг бир-бирига ўхшаш (хат ёзишдан мақсаднинг аниқлиги), шу билан бирга фарқ қилувчи жиҳатлари яққол кўринади. Масалан, Пушкиннинг 2 томдан иборат мактубларининг кўпчилигида объект аниқ кўрсатилади, қисқалик кўзга ташланади, шу билан бирга уларда бадиийлик ёрқин намоён бўлмайди. Масалан, П.А.Вяземскийга ёзган иккита хати ҳам тўғридан-тўғри ахборот бериш билан бошланиб, моҳиятни англатиш билан тугалланади (Пушкин А., 1987, 280). Баъзан хатларда кескинлик, танқид руҳининг кучли эканлиги намоён бўлади. Тўғри, баъзи хатлар “менинг дўстим”, “қадрдон дўстим” деган мурожаатлар билан бошланади (Пушкин А., 1987, 416). Баъзи хатлар “азиз бобожонимиз Афанасий Николаевич” - “Милостивый государь дедушка Афанасий Николаевич”, “Милостивый государь Александр Христофорович” каби ҳурматни ифодаловчи мурожаатларга эга.

Мактубларда марказий қаҳрамон-ёзувчининг ўзидир. Унинг ички руҳий олами, ҳис-туйғулари, фикр-қарашлари бадиий ифодаланган хатларда ўз аксини топади. Эйнштейннинг шахсий мактублари ҳақидаги А.Мухторнинг мулоҳазалари аҳамиятлидир (Мухтор А., 1987, 59). Ҳақиқатан ҳам буюк шахсларнинг ҳаёти ва ижодига назар ташласангиз, улар ижодида мактуб муҳим ўрин эгаллаганлигини кўрамиз. Алишер Навоий ва А.С.Пушкин мактублари фикримизнинг ёрқин далилидир.

XX аср бошларида адабий танқиднинг бошқа шакллари каби мактублар ҳам танқидий йўсинда бўлиб, танқидчиликнинг муҳим ва ўзига хос шакли сифатида танқидий тафаккурнинг ривожланишига маълум даражада ҳисса қўша олди. Кейинги даврларда С.Айний, А.Қодирий, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор, Ойбек ва бошқа адибу мунаққидлар хат жанри тараққиётида муҳим ўрин эгалладилар. Бу йилларда йиғиқ ва ёйиқ хат кўринишлари: бир кишининг шахсий муносабати ифодаланган, матбуот саҳифаларида тез-тез учраб турган қисқа хатлар билан бирга очиқ хат, мурожаат, бадиий- публицистик хусусиятга эга бўлган ёзувчи хатининг тугал намуналари вужудга келди.

Мактуб рус классик адабиётида кенг қўлланилган. Юқорида тўхталганимиз А.С.Пушкиннинг қатор асарлари шу шаклда ёзилган. Бундан ташқари унинг дўстлари, мухлисларига ёзган хатларининг ўзи ҳам икки томдан иборат. Ёки Тургенев, Толстой, Чеховнинг дўстлари, қариндош-уруғлари, таниш-билишлари, ёру биродарлари,

юракларига яқин кишилар билан ёзишмаларининг ҳар қайсиси мураккаб бир маънавий олам, юксак билимдонлик, қалб тугёнлари, гўзал фазилятлар, нафис муносабатлар, ғазаб ва муҳаббат, сўз мўъжизасини ўзида жамлаган. Шу нуктаи назардан қарайдиган бўлсак, мактублар инсон ҳаётида ҳам, адабиётда ҳам, адабий танқидчиликда ҳам ўзининг маълум бир ўрнига эгалиги кўринади.

Ўзбекистон халқ шоири Ғ.Ғуломнинг 70 дан зиёд мактублари бўлиб, 40 таси шоир асарлари ўн жилдлигининг 10-томидан ўрин олган. Бу мактублар мазмун-мундарижасига кўра 6 гуруҳга бўлиб тасниф қилинган (Ахмедова Ш., 2008, 84). Муҳими шундаки, улар аллома, инсонпарвар, саҳий ва меҳрибон инсоннинг улкан қалбини намоён этувчи, шоир қаламидан тўкилган сатрлар сифатида тарих саҳифаларида муҳрланиб қолгандир. Бир қатор мактубларда зукко ва теран нигоҳли адабиётшунос, адабиётнинг юксаклиги учун қайғурувчи жонкуяр мунаққиднинг сиймоси кўзга ташланади. Шундай мактублардан бири адабиётшунос В.Мирзаевнинг газетада эълон қилинган "Нафасдек табиий, рост сўз" мақоласидаги баъзи мулоҳазаларга жавоб тарзида ёзилган бўлиб, адабиётнинг муҳим масалаларига дахл қилинган. Унда ўз фикрида собитлик ва адабиётга, унинг аҳлига катта муҳаббат сезилиб туради. Айниқса, Ғ.Ғуломнинг қарашларида адабиётнинг ўлмаслиги, шоирлиқнинг безаволлиги ҳақидаги хулосалари эътиборлидир.

Ғ.Ғулом адабий жараённи сезгир кузата туриб, ўзбек танқидчилигининг ҳаётдан анча орқада қолаётганини, етук танқидсиз бадиий адабиётнинг кўнгилдагидек юксакликка эриша олмаслигини таъкидлаб, бу кемтикликни тўлдириш ниятида адабиётнинг юксаклиги учун курашади. "Ёш шоир Амин Умарийга ўртоқлик хати" шу муносабат билан ёзилган. Адабий-танқидий характердаги бу мактубда шоирнинг учта шеърини таҳлил этиб, ўз хулосаларини асослайди.

Ғ.Ғулом ёш шоир ижодига ўта эҳтиёткорлик билан ёндошади, "ўзаро бир-биримизга маслаҳат берсак қалай бўларкан?" дейди камтарлик билан. Мактубни ёзишдан мақсади уч тарафламалигини шундай баён этади: "...бир ўқувчи сифати билан танқид қилмоқчи, бир шоир сифати билан ўзимдаги тажрибаларни ўртоқлашмоқчи, ва айниқса, бир ўртоқ бўлиш билан "қойимоқчи" бўламан" (Ғулом Ғ., 1978, 63). Ғ.Ғулом шоир сифатида Амин Умарий шеърларидаги қофия, вазн бузилган ўринларни бирма-бир кўрсатиб беради. Кўпроқ тил масаласига эътибор қаратишни маслаҳат беради. У ўз сўзларини ижодининг юксалиши учун Амин Умарийнинг бу дўстлик маслаҳатларига кулоқ солишига ва яхши асарлар беришига умид билан тугатади. Бу мактуб бугунги ёш бошловчи шоирлар ва танқидчилар учун дастуриламал бўла олиши билан ҳам аҳамият касб этади. Шоир Ғ.Ғулом мактубларининг энг муҳим фазилятлари- қисқалик, аниқлик, мулоҳазани очиқ-ойдин ўта юксак маданият ва камтарлик билан баён этишнинг устуворлигидир. Уларнинг матний қурилиши ҳам шунга мос. Кўпчилик мактублар мурожаат, байтлар билан далиллаш, фикрларни асослаш каби қисмлардан иборат.

Бундай мазмундаги мактублар рус адабиётида кўп учрайди. Масалан, таниқли рус шоири Н.С.Гумилёв нозиктаъб мунаққид бўлганлигини унинг мактублари орқали ҳам кузатиш мумкин. Н.Гумилёвнинг А.А. Архангельскийга ёзган мактуби (Петербург. 1910, 20 сентябрь) шу жиҳатдан диққатга лойиқ. "Жаноби олийлари!" деб бошланади мактуб. "Сизнинг илтимосингизни бажариб, Сизга Сизнинг шеърларингиз ҳақида

ёзаяпман”.

Н. Гумилёв ўзбек танқидчилари каби аввал ютуқлар ҳақида гапириб ўтирмасдан, тўғридан-тўғри шоир шеърларидагинуқсонларни кўрсатишга ўтади: “Менинг фикримча, улар тафаккур нуқтаи назаридан унча муҳим эмас, қурилиш жиҳатидан оригинал эмас, эпитетлар унда тасодифан, шунчаки қўлланган, ифодалар ва образлар аниқ эмас. Сиз ўз устингизда жиддий ишласангиз ва энг яхшиси, барча классикларни ўргансангиз, бу камчиликлардан енгил қутуласиз. Сизнинг бу шеърингизнинг нашр этилиши, энг аввало, бошловчи шоирлар учун хавфли бўлиши мумкин эди. Аммо ҳозирча Сиз бу ишни амалга оширганингиз йўқ. Шунинг учун Сизга Сизнинг шеърларингизни майда тафсилотлари билан юбораёпманки, улар Сизга менинг фикрларимни аңлатади” (Гумилёв Н., 1990,48). (Таржима- бизники. Ш.А.)

Танқидчи шоирнинг шеърларини сўзма-сўз таҳлил қилади: “У ер ва тоғлар устида турарди” -Ер ва тоғ айна дамда иккаласи бир нарса; Шеър қурилиш жиҳатидан Бальмонтни “Мен эркин шамолдан сўрардим” ва Тютчевни “Шарқ оқарди” эслатади”(Гумилёв Н., 1990,65). Гумилёв шу тариқа шеърни ўзи айтганидай, “майда тафсилотлари” билан таҳрир қилиб чиқади. Шундай бўлса-да, гуманизм руҳи билан мактубни тугатади: “Сизнинг келажакдаги муваффақиятларингизга ишониб Н.Гумилёв”.

Н.Гумилёв ижодининг шаклланишига назар ташласак унинг ўзи ҳам кўп масалаларда устозларининг маслаҳатларига амал қилганини кўриш мумкин. У машҳур рус шоири Брюсовни ўзига устоз деб билган ва учинчи китоби “Гавҳар”ни Брюсовга бағишлайди. 1910 йил “Русская мысль” журналида Брюсов бу асарга тақриз ёзади. Шу йилнинг ўзида Гумилёв Брюсовга хат ёзиб: “Гавҳар”- бу машқ, Сиз менинг биринчи ва энг яхши ўқитувчим, - уни маъқуллаганингиз учун тўла бахтлиман. Мен билан шоир сифатида ҳисоблашиш учун кўп йиллар керак бўлади”,-деб ёзган эди тақриз учун миннатдорчилик билдириб(Гумилёв Н., 1990,168).

Шогирднинг устозга ҳурмати ва ўз ижодига масъулият билан қараши нақадар таъсирчан ва намунали! 1908 йилда шундай ёзади:” Мен Сизни ўзимнинг устозим деб аташни яхши кўраман ва ҳақиқатан ҳам, менда нимаики яхши нарса бўлса, ҳаммасини Сиздан ўрганганман” (Таржима бизники- Ш.А.).

Бу мактубларга кенг ўрин беришимизнинг иккита сабаби бор: биринчидан, қанийди, бизда ҳам бошловчи шогирдларнинг шундай мазмундаги мактублари кўпайса, иккинчидан устозларни эъзозлаш ва ардоқлаш намуналаридир ушбу мактублар. Мутахассисларнинг маълумот беришларича, бизгача Брюсовнинг Гумилёвга 9 та, Гумилёвнинг Брюсовга 67 та хати етиб келган экан (Толмачёв М., 1987,46). Брюсов шоирнинг аниқ ёки ноаниқ қофия (рифма)лардан онгли фойдаланиши, шеърини ўлчовларни бутун бойлиги билан эгаллаш, мусикий ва тасвир имкониятларидан фойдаланиш каби масалаларга эътибор қаратишига астойдил ҳаракат қилади. Брюсовнинг шакл ва шеър техникаси масалалари борасидаги эътибори бошида Гумилёвда ички қарама-қаршилиқлар уйғотади. Бундай ҳол ўзбек адабиётида Саид Аҳмаднинг биринчи “Тортиқ” китоби чиқиши муносабати билан Абдулла Қаҳҳор ўртасида ҳам бўлиб ўтган, фақат у мактуб шаклида эмас, мақола тарзида эълон этилган эди.

Кўринадик, шогирднинг устозга, устознинг шогирдга мактублари улар ижодида катта аҳамият касб этиши мумкин экан, бундан ташқари ижод жараёни устидаги ишлар, маҳорат сирлари ва бошқа жуда кўп жиҳатларни ўрганиш мумкинлигини юқоридаги хатлар ёрқин кўрсатиб турибди.

Ўзбек адабиётида устоzu шогирд ўртасидаги ёзишмалар кам бўлса-да, учрайди. Абдулла Қаҳҳорнинг ёш истеъдодли ижодкорларга ёзилган ҳажман қисқа, бўлса-да, улар ижоди учун катта аҳамият касб этган мактублари мавжуд. Унинг Ш.Холмирзаев, Ў.Ҳошимов, У.Назаровга ёзган мактублари (Қаҳҳор А., 1968, 3) ёш адиблар ижодида катта ўрин туггани, аҳамияти ҳақида О.Шарафиддинов шундай ёзади: “Бундай хат бутун умр эсдан чиқмайдиган бўлиб, ҳарфларигача ёд бўлиб, ёш ёзувчи хотирасида қолади”(Шарафиддинов О., 1968, 4).

А.Қаҳҳор ижодида яна бир мактуб учрайди: у “Ўртоқ К.К.” деб бошланади. У юқоридаги мактублардан тубдан фарқ қилади. А.Қаҳҳорнинг истеъдодсиз ижодкорлар ва савияси бўш асарларга нисбатан мурасасизлигини кўрсатувчи бир мисол сифатида адабиёт тарихида қолган. Бу мактуб ҳам қисқа, уч қисмдан иборат. Энг аввало, ёзувчи мактуб эгасидан хатни кечикиб ёзганлиги учун узр сўрайди. Биринчи қисмда ҳикояси таҳририятдан қайтган ижодкорга очиқ-ойдин бор ҳақиқат очиб берилади: “Бу ҳикоянгиз сизда талант борлигини кўрсатмайди, ёзувчиликка ҳавас уйғонганини кўрсатади, холос. Ҳавас ҳаммада ҳам бўлиши мумкин, лекин ҳаваснинг ўзи кишини ҳеч қачон элтмайди. Мен, масалан, танбур чертиб ҳаммани қойил қилгим келади, лекин начораки, дард бор-у, дармон йўқ”.

Иккинчи қисмда А.Қаҳҳор ижодкорга ростини айтмаган таҳририят ходимларини айблайди. Охирида эса ёзишдан мақсад нима эканлигига, аввало, диққат қаратиш лозимлиги уқтирилади. “Бошқа иш қилинг. Бошқа ишда муваффақият тилайман” деган сўзлар билан мактуб тугалланади. Назаримизда, ҳикояси бир неча марта таҳририятлардан қайтган ҳаваскор бир ёзувчи А.Қаҳҳорга арзи-дод қилиб мактуб йўллаган. Ёзувчининг жавоб мактуби кескин ва айни пайтда ҳаққоний бўлганлигидан тўғри хулоса чиқариб, унинг маслаҳатларига амал қилган кўринади. Чунки адабиётда кейинчалик “К.К” исм –шарифли адибнинг учрамаслиги шундай хулосага олиб келади.

Шундай мазмундаги мактублар ёш, бошловчи шоирлар учун нақадар зарурлигини бугунги ўзбек шеърляти тараққиётидан ҳам кўриш мумкин. Ўзбек ёзувчилари ва шоирлари, мунаққидлари ёш ижодкорларга ана шундай муносабатда бўлишса, сийқаси чиққан шеърлардан иборат китобчалар, тўпламлар бунчалик кўпаймасмиди? Шу боис Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор каби адибларнинг истеъдодли ёшларга хайрихоҳлик туйғуси йўғрилган мактублар, мақолалар, тақризларни ўқиш эҳтиёжи бугунги кунларда, айниқса, кўпроқ сезилаётганлиги сир эмас.

ХУЛОСА

Танқидчиликнинг барча жанрларида бўлгани каби адабий мактубда ҳам мунаққиднинг истеъдоди ҳал қилувчи аҳамиятга эга, чунки у асардаги гўзалликни, гоёвий ва бадиий бойликни ҳис қила олиши лозим, шундагина асарнинг ютуқ ва камчиликларини холис ва тўғри кўрсата олади. Қайси халқ адабиётида бўлмасин, шоир ва адиблар адабий жараёнга бефарқ эмаслиги, адабиётни юксалтириш йўлида

курашганлиги кўринади. Ўзбек (Алишер Навоий, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор) ва рус адабиётидаги (Пушкин, Гумилёв, Брюсов) айрим адабий мактублар шундай хулосага олиб келади.

Хулоса қилиб айтганда, ёзувчи хатлари унинг биографиясини ўрганишда энг ишончли манба ҳисобланади, бу мактубларда ижод жараёнига оид маълумотлар ифодаланади. Халқ қалбидан ўрин олган асарлар ва уларнинг яратилиши, қаҳрамонлари ҳақидаги муҳим маълумотларни ҳам ёзувчи хатларидан билиб олиш мумкин. Демак, мактублар инсон ҳаётида, адабиётда, адабий танқидда ҳам ўзининг маълум бир ўрнига эга, шу боис адибларнинг мактубларини тадқиқ этиш адабиётшуносликдаги муҳим муаммолардан бири бўлиб қолаверади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. Алишер Навоий. МАТ. – Тошкент: “Муншаот”, 1998.
2. Алишер Навоий. Муншаот. Нашрга тайёрловчи: Ю.Турсунов. – Тошкент: Маънавият”. 2001.
3. Абдулла Қаҳҳор. Ёшлар билан суҳбат. – Тошкент: “Ёш гвардия”. 1968.
4. Ахмедова Ш.Мактубот ва адабий танқид. – Тошкент: “Фан”, 2008.
5. Ахмедова Ш.Н.Мактубот ва адабий танқид. – Германия: Glebe Edit, 2020.
6. Валихўжаев Б. Ўзбек поэзияси тарихидан. – Тошкент, 1978.
7. Гумилёв Н.С. Письма о русской поэзии. – Москва: “Современник”, 1990. – С. 48.
8. Жизнь Пушкина рассказанная им самим и его современниками. – Москва: “Правда”, 1987. Т.2.
9. Иззат Султон. Навоийнинг қалб дафтари. – Тошкент, 1978.
10. Пушкин А.С. Письма. – Москва, 1987. Том 1.
11. Русско-узбекский словарь. В двух томах. – Т., 1984. – С. 65.
12. Толмачев М. Литературная учёба. 1987. – С. 46.
13. Шарафиддинов О. Адабиёт жонкуяри. Китобда: Ёшлар билан суҳбат, 1987.
14. Ғафур Ғулом. Танланган асарлар. 10 томлик. 10- том. – Тошкент, 1978.
15. Ғаниева С. Муншаот. Китобда: Ўзбек адабиёти тарихи. Беш томлик. 2 том. – Тошкент, 1977.
16. Ғаниева С. Наср ва бадийят. Китобда: Навоий ва ижод сабоқлари. – Тошкент. “Фан”, 1981.
17. <https://ru.wikiquote.org/wiki>.

REFERENCES

1. Alisher Navoi. (1998) MAT. Munshaot. Tashkent.
2. Alisher Navoi. (2001) Munshaat. Tashkent. "Spirituality". Prepared for publication by Yu. Tursunov.
3. Abdullah Qahhor. (1968) Conversation with young people. Tashkent. "Young Guard"
4. Akhmedova Sh. (2008) Letters and literary criticism. Tashkent. "Science"
5. Akhmedova Sh.N. (2020) Correspondence and literary criticism. Germany. Glebe Edit.
6. Valikhojhaev B. (1978) From the history of Uzbek poetry. Tashkent.
7. Gumilyov N.S. (1990) A letter about Russian poetry. Moscow. "Sovremennik" P. 48.
8. Collection. (1987) Life of Pushkina raskazannaya im samim i ego sovremennikami. Moskva. "Pravda". T.2.
9. Sultan Izzat. (1978) Navoi's heart notebook. Tashkent.
10. Pushkin A.S. (1987) Pisma. Moscow. Volume 1.
11. Russian-Uzbek dictionary. (1984) V two tomax. Tom ". Tashkent. P. 65.

12. Tolmachev M. (1987) Literaturnaya uchyoba. P. 46.
13. Sharafiddinov O. Lover of literature. In the book: Interview with youth. 1987.
14. Gulam Gafur. (1978) Selected works. 10 roofs. 10th floor. Tashkent. GASN.
15. Ganieva S. (1977) Munshaot. In the book: History of Uzbek literature. Five volumes. 2 volumes. Tashkent.
16. Ganieva S. (1981) Prose and art. In the book: Lessons of creativity and innovation. Tashkent. "Science".
17. <https://ru.wikiquote.org/wiki>